ISSN: 3060-4737 Volume 2, Issue 5 IF(Impact Factor) 10.92 / 2024

GASTRONOMIYANÍŃ ULÍWMA TIL BILIMINDE IZERTLENIWI

Usmanova Aysulıw - QMU, 1-kurs magistrantı
Ilimiy basshı- PhD. **G.Allambergenova**

Annotaciya: Gastronomiya azıq-awqat hám mádeniyat ortasındağı baylanıslardı úyrenetuǵın pán bolıp, onda awqatlardıń túrleri, atları haqqında úyreniledi hám bir milletke tán tarıyxın úyreniwge qızıǵadı.
Biz bul maqalamızda qaraqalpaq tilinde jańa baǵdar bolǵan gastronomiyanıń qaraqalpaq til bilimine kirip keliwin hám onıń qáliplesiwi haqqında sóz etpekshimiz.

Tayanısh sózler: Gastronomiya, awqatlanıw mádeniyatı, aspazshılıq kórkem-óneri, aspazshılıq turizmi, kúndelikli awqatlanıw, mádeniyat, etnografiya, tarıyxıy xarakter, azıq-awqat.

Házirgi kúnde jámiyetimizde turizm jedellik penen rawajlanıp kiyatır, sonıń menen birge jańadan gastronomiyalıq turizm túri de payda boldı. Bul turizmnıń tiykarǵı túri bolıp, onda sayaxatshılar ózleri sayaxat etetuǵın eldiń asxanası menen tanısıp, sol milletke tán awqat túrlerin, tayarlanıw usılların hám mádeniyatın úyrenedi. Sonıń menen qatar, gastronomiya til biliminde de óz kórinisin taptı. Sebebi, xalıq payda bolǵannan baslap olardıń kún kórisi, azıq-awqat túrleri hám bir-birinen ayırıp turatuǵın gastronomiyalıq belgilerin úyreniwdi talap etti.

Gastronomiya boyınsha rus til biliminde eń birinshi márte "Annalov" mektebi wákili F. Brodel tárepinen sóz etilgen bolsa, sońınan P.Giro[1], I.E.Zabelina[2], N.I.Kostomarova[3] hám A.V.Tereshenkolar[4] tárepinen bul tarawǵa kirispe esabında hár millettiń ózine tán belgilerin ashıp kórsetiwge háreket etedi. Jàne de etnografiyalıq tàrepten S.A.Arutyunova, D.A.Baranova, D.K.Zelenina hám V.A.Lipinskoylardıń "awqatlanıw mádeniyatı" túsinigi átirapında izertlew alıp baradı. Sońǵı dáwirde M.V.Kapkan [5] gastronomiya tarawı boyınsha óziniń izertlew jumısın alıp baradı.

Zamanagóy mádeniyatda kúndelikli awqatlanıw tarawına qızıǵıwshılıq artıp barıp atır. Azıq-awqat teması ǵalabalıq mádeniyattıń derlik barlıq tarawlarına kiredi. Aspazlıq temalarında kóplegen kitaplar hám dáwirli baspalar basıldı. Aspazshılıq kórkem óneri kórgizbeleri hám tańlawları ótkeriledi. Ulıwma awqatlanıw sisteması aktiv rawajlanıp atır. Televizorda awqat pısırıwdıń názik táreplerine arnalǵan programmalar bar. Zamanagóy turizmniń ataqlı túrlerinen biri aspazshılıq turizmi

ISSN: 3060-4737 Volume 2, Issue 5 IF(Impact Factor) 10.92 / 2024

bolıp, onıń maqseti túrli xalıqlardıń asxanası menen tanısıw bolıp tabıladı. Bunday halda, azıq-awqat tayarlaw da, onı tutınıw da qızıǵıwshılıq oyatadı. Bulardıń barlıǵı azıq-túlik ónimlerin tayarlaw hám tutınıw processleri biologiyalıq mútajlikti qandırıwdıń ápiwayı usılları bolıp qalıwı hám zamanagóy insannıń kúndelikli ómiriniń zárúrli bólimlerinen birine aylanıwınan dárek beredi, jáne bul sorawlar búgingi kúnde mádeniy bilimler kózqarasınan aktual bolıp kórinedi hám tereń teoriyalıq úyreniwge ılayıq bolıp tabıladı.

Kúndelikli insannıń ómiriniń derlik barlıq tarawların qamtıp alǵan kúndelikli turmıs mádeniyatın izertlew zamanagóy gumanitar bilimlerdiń eń aktiv rawajlanıp atırǵan baǵdarlarınan biri bolıp tabıladı. Kúndelikli awqatlanıwdı xarakteristikalaw ushın jaqında gastronomikalıq mádeniyat túsinigi jiyi paydalanılıp kiyatır, bul tarawdıń hár tárepleme xarakteristikasın názerde tutadı. Biraq, gastronomikalıq mádeniyat ele de jaqın ilimiy qızıǵıwshılıq temasına aylanbaǵan. Etnografikalıq izertlewler dástúriy túrde bayram kontekstinde saltanatlı hám dástúriy pısırıwdı, azıq-túlik simvollıǵın hám awqattı úyrenedi. Biraq kúndelikli awqatlanıw gumanitar pánlerdiń shetinde qalıp atır. Arnawlı bir xalıq yamasa klasstıń awqatlanıw ádetleri haqqındaǵı bólek-bólek maǵlıwmatlar etnografiyalıq hám tariyxıy xarakterge iye (I. Zabelin, A. Tereshchenko, N. Kostomarov) dóretpelerinde ushıraydı. Kúndelikli awqatlanıw hám mádeniy sistema arasındaǵı baylanıslılıq birinshi ret Annales mektep wákilleriniń, atap aytqanda F.Braudeldiń dóretpelerinde súwretlengen bolıp, olar gastronomikalıq mádeniyattı dáwir kontekstinde kórip shıǵıwǵa háreket etken, ekonomikalıq, siyasiy jáne social faktorlarda da izertleydi. Sońǵı on jıllıqlarda shet el páninde bul hádiysege tolıq arnalǵan bir qatar dóretpeler payda boldı. Gumanitar pánler salasında tap sonday urınıwlar V.Pohlebkin dóretpelerinde de bolǵan. Usınıń menen birge, mámleketimizde de, shet elde de tiykarǵı itibar azıq-túlik ónimlerin tayarlawdıń texnologiyalıq qásiyetleriniń evolyutsiyasına jáne bul evolyuciyanı belgilep bergen faktorlardı analiz etiwge qaratılǵan.

Rus til biliminde gastronomiyalıq atamalar boyınsha arnawlı tikkeley islengen izertlew jumısı joq, biraq sol túsinikler átirapında óziniń jumısların dóretken bir qatar ilimpazlar bar: A.V.Pavlovskaya[6], M.V.Kapkan[7], I.V.Soxan[8] h.t.b. Usı maqalalarǵa tiykarlanıp biz sonı ayta alamz, rus til bilimi ilimlazları baslap berip ketken bul jol biz ushın keyingi waqıtta ilimde qálip esaplanadı. Sebebi, bul jańa baǵdar ushın kórsetpe tayar, jol bar. Gastronomiya ilimi rus til biliminde hár tárepleme izertlenilgen hám ele de izertlenip kiyatır.

Túrkiy til biliminde de bul taraw lingvistikalıq tárepten bolsın, basqa turizm tárepten bolsın kishigirim jumıslar alıp barılǵan.

ISSN: 3060-4737 Volume 2, Issue 5 IF(Impact Factor) 10.92 / 2024

Áyyem zamanlardan baslap insanlar ózleri jasap kiyatırǵan úlkede neni jetilistiriw ańsat bolsa yáki ań ańlaw ańsat bolsa sol ónimlerden paydalanǵan. Teńiz jaǵasında jasawshı xalıqlar teńiz ónimleri menen maqtansa, tawlı jerlerde jasawshı xalıqlar ózleri jetistirgen gósh hám sút ónimleri menen maqtanǵan, toǵay átirapında jasawshıları bolsa ań awlap qolǵa kirgizgen jemisleri menen kún kórgen h.t.b. Awqatlanıwdıń bunday tártibi hárbir millettiń ózine tán azıq-awqat racionınıń qáliplesiwine alıp kelgen hám aqıbetinde bunday nárseler belgili bir millettiń asxanasınıń tiykarǵı azıq-awqat ónimlerine aylanǵan. Sol sebepli qanday da bir milletti kóz aldımızǵa keltirgende, onıń asxanasında ústinlik qılatuǵın azıq-awqat ónimleri kóz aldımızǵa keledi. Máselen, inglis xalqında-pudding, roast beef, beef'steaks, italyanlarda- pasta, pitsa hám makaronlar, fransuzlarda- teńiz ónimleri, rus xalqında- борщ, щи, ózbeklerde- palaw, somsa, sorpa h.t.b.[9]

Joqarıda keltirilgen pikirlerge súyengen halda sonı aytıwımızǵa boladı, gastronomiya tarawına baylanıslı –"pázendelik" terminin analog sıpatında qollana alamız. Hár bir xalıqtıń asxanasında sol milletti dúnya júzine tanıtqan taǵamı boladı. Máselen ózbeklerde "osh" bolsa, qaraqalpaq xalqında "júweri gúrtik" qaraqalpaq asxanasınıń tiykarǵı taǵamlarınıń biri esaplanadı. Bul awqattıń tayarlanıwına qarap qaraqalpaq xalqınıń burınǵı jasap ótken dáwiri qanday bolǵanlıǵın biliwge boladı. Sol zamanlarda posıw esabınan asharshılıq uzaq waqıt dawam etkende xalıq arasında aq un tabıla bermegen hám qara un, yaǵnıy, júweri unınan paydalanıp, awqat etip shıbın janın saqlap qalıwǵa háreket etken.

Xalıqlardıń gastronomiyalıq diskursınıń qáliplesiwine din de óz ornında jeterlishe tásir kórsetken, sebebi, din ol yamasa bul azıq-awqat ónimlerine sheklew qoyǵan yáki kerisinshe bazı jemislerdi paydalanıwǵa shaqırılǵan. Bul bolsa, óz náwbetinde, millettiń gastronomiyalıq leksikasınıń qáliplesiwine úlken tásir tiygizgen. Mısalı, musılmanlardıń shoshqa góshin jemewi yáki buddistlardıń mal góshin jemewi, rus xalqınıń Масленица bayramında bolsa quymaqtı (блины) jewge shaqırıw kibi ádetlerdi qáliplestirgen.[10]

Túrkiy til biliminde gastronomiya boyınsha arnawlı izertlew jumısı alıp barılmadı. Biraq bul ilim boyınsha kishi izertlewler bar. Máselen, S.Keldiyorova[11], M.Sanakulova[12], D.Muxammadiyevalardıń[13] tezis hám maqalaları járiyalanǵan.

Qaraqalpaq tilinde gastronomiya tarawı jańadan izertleniledi. Bul jumısımız taza baǵdardıń kirip keliw tiykarı esaplanadı. Bunnan aldın gastronomiya boyınsha birde-bir izertlew jumısı alıp barılmaǵan. Joqarıdaǵı ilimpazlardıń miynetlerine súyengen halda qaraqalpaq tilinde de gastronomiya baǵdarın tereń izertleymiz. Rus til biliminde aldın izertlengenlikten bizde tayar qálip bar. Sol tiykarda óz jumısımızdı alıp baramız.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Частная и общественная жизнь греков. — СПб, Алетейя, 1995.
2. История русской жизни с древнейших времен: В 2 ч. М., 1876—1879. 4. 1-2. — То же. 2-е изд., испр. и доп. М., 1908—1912. 4. 1-2.
3. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях (https://www.prlib.ru/item/356063) / [соч.] Н. И. Костомарова. — СанктПетербург: В типографии Карла Вульфа, 1860. — 214, [1] с.
4. Терещенко А. Опыт обозрения жизни сановников, управлявших иностранными делами в России. СПб., 1837. (http://runivers.ru/lib/book4511/) на сайте Руниверс (https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81)
5. http://hdl.handle.net/10995/22711
6. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/22711/1/iurg-2008-55-04.pdf
7. https://cyberleninka.ru/article/n/food-traditions-and-culture/pdf
8. https://cyberleninka.ru/article/n/kak-issledovat-gastronomicheskoe-k-voprosu-o-definitsiyah-i-podhodah/pdf
9. Sanakulova M. INGLIZ VA O'ZBEK GASTRONOMIK DISKURSLARINING SEMIOTIK XUSUSIYATLARI. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 3(5), May, 2023 794-800 bb.
10. Karasik V. I. O tipax diskursa // Yazыkovaya lichnost: institutsionalnыy i personalnыy diskurs: sb. Nauch. St. – Volgograd, 2000. – S. 5-20.
11. Keldiyorova S."Italyan tilida gastronomiyaga oid maqollarning etimologik tavsifi". "Tarjimashunoslik: Muammolar yechimlar va istiqbollar II" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. 2024yil 20-noyabr 888-890bb.
12. Sanakulova M. "Ingliz va o'zbek gastronomik diskurslarining semiotik xususiyatlari". Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(5), May, 2023. 794-800bb.
13. Muxammadiyeva D. "Gastronomiya turizmini rivojlantirish istiqbollari".AMERICAN JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN. ISSN: 2996-511X (online) | ResearchBib (IF) = 9.512 IMPACT FACTOR Volume-2| Issue-4| 2024 Published: |30-11-2024|. 68-70.